

Тэма 8. Еўразія — музей прыроды

Рэкорды Еўразіі

- ◆ Самы буйны паўвостраў — Аравійскі, 2,73 млн км².
- ◆ Самая высокая горная вяршыня — г. Джамалунгма (Эверэст, Сагарматха), Гімалаі, 8848 м.
- ◆ Самая глыбокая ўпадзіна сушы — Гхор, 427 м ніжэй за ўзровень мора.
- ◆ Самае вялікае нагор'е — Тыбет, 2 млн км².
- ◆ Самае вільготнае месца на сушы — Чэрапунджы, у сярэднім 12 тыс. мм ападкаў у год.
- ◆ Самае глыбокае возера — Байкал, 1637 м.
- ◆ Самае вялікае па плошчы салёнае возера — Каспійскае мора, 376 тыс. км².
- ◆ Самае салёнае возера — Мёртвае мора, да 350 ‰.
- ◆ Самае вялікае балота — Васюганскае, 53 тыс. км².
- ◆ Самы вялікі артэзіянскі басейн — Заходне-Сібірскі, 3 млн км².
- ◆ Самая буйная дэльта — Сундарбан (у вусці Ганга і Брахмапутры), 100 тыс. км².

§ 28. Геаграфічнае становішча і гісторыя даследавання Еўразіі

Успамінаем. Ад чаго залежыць характар берагавой лініі мацерыкоў? ◆ Якія моры называюць ускраіннымі, а якія ўнутранымі?

Даведаваемся. Дзе праходзіць мяжа паміж Еўропай і Азіяй. ◆ Як асвойвалася тэрыторыя Еўразіі. ◆ Ці ёсць на карце кантынента імёны беларусаў.

Разважаем. Чаму Еўразія падзелена на дзве часткі свету?

Правообладатель Адукацыя і выхаванне

С.77

1. Геаграфічнае становішча. Еўразія — самы вялікі мацярык Зямлі. Яго плошча складае 53,4 млн км². На долю Еўразіі прыходзіцца больш за $\frac{1}{3}$ сушы планеты. Як і большасць мацярыкоў, яна звужаецца ў паўднёвай частцы.

Еўразія амаль цалкам размешчана ў Паўночным паўшар'і (мал. 173). З прычыны вялікай выцягнутасці з поўначы на поўдзень (8000 км) на мацярыку пашыраны ўсе геаграфічныя паясы (ад арктычнага да экватарыяльнага). З прычыны велізарнай працягласці з захаду на ўсход (16 000 км) Еўразія займае ўсё Усходняе паўшар'е, а яе крайнія заходні і ўсходні пункты выступаюць у Заходняе.

Большая частка мацярыка размешчана ў сярэдніх шыратах. Еўразію перасякаюць лініі Паўночнага палярнага круга і Паўночнага тропіка. З прычыны велізарных памераў і складанасці будовы зямной кары прыродныя ўмовы кантынента непаўторныя па разнастайнасці.

Еўразія абмываецца водамі ўсіх акіянаў планеты. Берагавая лінія ўзбярэжжа кожнага з іх мае свае асаблівасці. Заходняе ўзбярэжжа, якое абмываецца Атлантычным акіянам, зрэзана наймацней. Глыбока ўваходзяць у сушу ўскраінныя (Паўночнае) і ўнутраныя моры (Балтыйскае, Міжземнае). Яны аддзяляюць паўастравы: *Скандынаўскі, Апе-*

Еўразія абмываецца водамі ўсіх акіянаў планеты. Берагавая лінія ўзбярэжжа кожнага з іх мае свае асаблівасці. Заходняе ўзбярэжжа, якое абмываецца Атлантычным акіянам, зрэзана наймацней. Глыбока ўваходзяць у сушу ўскраінныя (Паўночнае) і ўнутраныя моры (Балтыйскае, Міжземнае). Яны аддзяляюць паўастравы: *Скандынаўскі, Апе-*

Мал. 173. Геаграфічнае становішча Еўразіі

нінскі, Балканскі. Водамі *Біскайскага заліва* абмываецца *Пірэнейскі паўвостраў*. *Праліў Ла-Манш* аддзяляе востраў Вялікабрытанія ад асноўнага масіву сушы. (*Знайдзіце на карце.*)

Да нізіннага паўночнага ўзбярэжжа Еўразіі прылягае шырокая шэльфавая зона Паўночнага Ледавітага акіяна (мал. 174, а). Плаўную берагавую лінію яго ўзбярэжжа раздзяляюць **губы** — глыбока ўваходзячыя ў сушу вузкія залівы ў вусцях рэк. Ускраіннымі морамі (*вызначце на карце акімі*) адзелены ад мацерыка буйныя астравы і архіпелагі, напрыклад Шпіцберген, Паўночная Зямля. (*Якога яны паходжання?*)

Ціхаакіянскае ўзбярэжжа мацерыка зрэзана слабей за атлантычнае. Ускраінныя моры *Ахоцкае, Жоўтае, Паўднёва-Кітайскае* (мал. 174, б) адзелены ад акіяна паўастравамі (*Камчатка, Індакітай*) і дугамі астравоў (*Вялікія Зондскія, Японскія, Філіпінскія*).

Зігзагам працягнуўся паўднёвы бераг Еўразіі, які абмываецца Індыйскім акіянам. У акіян выступаюць буйныя паўастравы — *Аравійскі* (найбуйнейшы ў свеце — 2,73 млн км²) і *Індастан*, якія абмываюцца водамі Аравійскага мора і Бенгальскага заліва.

На паўднёвым захадзе Еўразія ўшчыльную прылягае да *Афрыкі* і адзелена ад яе вузкай паласой Чырвонага мора. Іх злучае кароткі Суэцкі перашыек, прарэзаны Суэцкім

Мал. 174. Узбярэжжы *Белага* (а) і *Паўднёва-Кітайскага* (б) мораў

Мал. 175. Геаграфічны знак
«Еўропа — Азія»

каналам. На паўночным усходзе Еўразія суседнічае з Паўночнай Амерыкай. На крайнім поўдні «мост» з астравоў спалучае Еўразію з Аўстраліяй.

2. Склад тэрыторыі. Мацярык Еўразія традыцыйна падзяляецца на дзве часткі свету — Еўропу і Азію (мал. 175). На долю Еўропы прыпадае менш за $\frac{1}{5}$ агульнай

плошчы. Гэты падзел склаўся гістарычна і звязаны з засяленнем і асваеннем кантынента. На прыродных умовах у складзе Еўропы адрозніваюць Паўночную, Заходнюю, Цэнтральную, Усходнюю і Паўднёвую Еўропу. У Азіі вылучаюць Паўночную, Заходнюю, Паўднёва-Заходнюю, Паўднёвую, Паўднёва-Усходнюю, Усходнюю, Цэнтральную і Сярэднюю Азію.

Мяжа паміж Еўропай і Азіяй праводзіцца ўмоўна: усходняе падножжа Уральскіх гор — рака Урал — Каспійскае мора — паўночнае падножжа Каўказа — Чорнае мора — праліў Басфор — Мармуровае мора — праліў Дарданэлы.

С.77

Назвы «Еўропа» і «Азія» вельмі старажытныя. «Еўропа» паходзіць ад асірыйскага «эрэб», што азначае «захад», альбо ад фінікійскага «ерэп» — «заход сонца». «Азія» паходзіць ад асірыйскага «асу», што азначае «ўзыход сонца» або «ўсход».

3. Геаграфічныя даследаванні. У антычную эпоху значны ўнёсак у даследаванне Еўразіі зрабілі мараходцы-фінікійцы, старажытныя грэкі і рымляне. Знакаміты старажытнагрэчаскі вучоны Герадот (V ст. да н. э.) наведаў Заходнюю Азію, Каўказ, Балканскі паўвостраў, Паўночнае Прычарнамор'е і склаў іх апісанне. У выніку ваенных пахо-

даў Аляксандра Македонскага (IV ст да н. э.) еўрапейцы праніклі ў Заходнюю Азію. А ў II ст да н. э. з'явіўся **Вялікі шаўковы шлях** — разгалінаваная сістэма караваных шляхоў, якая злучала Міжземнамор'е з Блізкім Усходам, Сярэдняй і Усходняй Азіяй.

У Сярэднявечча геаграфічныя веды еўрапейцаў пашырыліся ў выніку крыжовых паходаў. Актыўна пранікаць на поўнач і ў цэнтр Еўропы ў VIII стагоддзі сталі вікінгі, або, як іх называлі на Русі, — варагі. **Шлях «з варагаў у грэкі» праходзіў па рэках з Балтыйскага мора ў Чорнае**. Па гэтым ваенным і гандлёвым шляху была наладжаная сувязь паміж Паўночнай Еўропай і Візантыяй.

Назапашванню геаграфічных ведаў спрыялі падарожжы гандляроў у Азію. Найбольш вядомы італьянскі купец Марка Пола (XIII ст.). Гісторыя яго падарожжа па Кітаі, Індыі і Персіі апісана ў «Кнізе пра разнастайнасць свету». Каштоўныя веды па геаграфіі Заходняй і Паўднёвай Азіі пакінулі арабскія падарожнікі (Ібн Батута ў XIV ст.).

Эпоха Вялікіх геаграфічных адкрыццяў азначана адкрыццём еўрапейцамі марскога шляху ў Азію. (*Успомніце імёны мараплаўцаў.*) **У вывучэнні цяжкадаступных раёнаў Паўночнай і Цэнтральнай Азіі вялікая заслуга належыць рускім падарожнікам**. Паход у XVI стагоддзі казака Ермака Цімафеевіча ў Заходнюю Сібір паклаў пачатак асваенню велізарнага паўночнага ўсходу Еўразіі. У сярэдзіне XVII стагоддзя Сямён Дзяжнёў адкрыў паўночна-ўсходні ўскраек мацерыка і праклаў марскі шлях з Паўночнага Ледавітага ў Ціхі акіян.

На мяжы XVI і XVII стагоддзяў па ўказе нявіжскага князя Мікалая Крыштафа Радзівіла (Сіроткі) каморнік Тамаш Макоўскі, картограф і гравёр, зрабіў і выгравіраваў першую карту Вялікага Княства Літоўскага. Яна была надрукаваная ў 1613 годзе ў Галандыі.

С. 76

XVIII стагоддзе азначана Вялікай Паўночнай экспедыцыяй. Яе ўдзельнікі даследавалі і нанеслі на карту ўзбярэжжы Паўночнага Ледавітага і Ціхага акіянаў ад паўвострава Ямал да Камчаткі. Імёны Вітуса Берынга, Аляксея Чырыкава, Семёна Чалюскіна і іншых першаадкрывальнікаў увекавечаны ў геаграфічных назвах (гл. форзац 1). (Прыкладзіце прыклады на карце.)

У **XIX стагоддзі** позірк даследчыкаў быў скіраваны ва ўнутраныя раёны мацерыка. Вялікі ўнёсак у іх вывучэнне зрабіў рускі географ *Пётр Пятровіч Сямёнаў-Цян-Шанскі* (мал. 176, а), які ажыццявіў некалькі экспедыцый у Сярэднюю і Цэнтральную Азію. Другую частку свайго прозвішча ён атрымаў за даследаванне горнай сістэмы Цянь-Шаня, апісанне яе вышыннай пояснасці і абледзянення.

Мікалай Міхайлавіч Пржэвальскі вывучаў прыроду Цэнтральнай Азіі. Ён нанёс на карту горныя хрыбты, азёры і вытокі буйных азіяцкіх рэк, сабраў калекцыю горных парод, вёў назіранні за кліматам. Ён упершыню апісаў новыя віды жывёл: дзікі конь Пржэвальскага, дзікі азіяцкі вярблюд, мядзведзь-пішчухаед. Вывучэннем будовы зямной кары, карысных выкапняў і вечнай мерзлаты Сібіры займаўся Уладзімір Апанасавіч Обручаў.

ИЗДАТЕЛЬСТВО

а

б

в

Мал. 176. Даследчыкі Еўразіі: а — Пётр Сямёнаў-Цян-Шанскі (1827–1914), б — Іван Чэрскі (1845–1892), в — Бенедыкт Дыбоўскі (1833–1930)

Значны ўнёсак у вывучэнне прыроды Азіі зрабілі і ўраджэнцы Беларусі. Слынным даследчыкам будовы зямной кары і гор Сібіры быў *Іван Дзяменцьевіч Чэрскі* (мал. 176, б). Яго імя носіць буйны горны хрыбет у Паўночна-Усходняй Сібіры. (*Знайдзіце на карце.*) Заснавальнікам навуковага вывучэння возера Байкал стаў *Бенедыкт Тадэвуш Дыбоўскі* (мал. 176, в). Ён склаў першую карту возера і вызначыў яго глыбіню.

С.77

 Ураджэнец Беларусі Ота Юльевіч Шміт вывучаў ледавікі Паміра, Паўночную Зямлю і Зямлю Франца-Іосіфа, быў арганізатарам першай дрэйфуючай арктычнай станцыі. Упершыню на ледаколе «Сібіракоў» ён прайшоў Паўночным марскім шляхам. Андрэй Іпалітавіч Вількіцкі даследаваў архіпелаг Новая Зямля, узбярэжжа ад вусця Пячоры да Енісея.

З XX стагоддзя праводзяцца даследаванні цяжкадаступных раёнаў Еўразіі. Важнай геаграфічнай падзеяй стала ў 1953 годзе першае заваяванне найвышэйшай горнай вяршыні свету. (*Як яна называецца і якой вышыні дасягае?*) Сучасныя даследаванні звязаны з вывучэннем Арктыкі.

Абагульнім і запомнім. Еўразія — самы буйны мацярык Зямлі. Ён мае вялікую працягласць з поўначы на поўдзень (8000 км) і з захаду на ўсход (16 000 км). ♦ Берагавая лінія наймацней зрэзана на захадзе і поўдні мацерыка. ♦ Еўразія складаецца з дзвюх частак свету — Еўропы і Азіі. ♦ Геаграфічным даследаванням спрыялі Вялікі шаўковы шлях і шлях «з варагаў у грэкі». ♦ Вывучэннем Паўночнай і Цэнтральнай Азіі займаліся рускія падарожнікі. ♦ Значны ўнёсак у вывучэнне прыроды Сібіры зрабілі ўраджэнцы Беларусі — Іван Чэрскі і Бенедыкт Дыбоўскі.

Праверым сябе.

1. Якое значэнне для прыроды Еўразіі маюць яго памеры і геаграфічнае становішча? 2. Якое ўзбярэжжа мацерыка зрэзана наймацней? 3. На якія рэгіёны падзяляюцца Еўропа і Азія? 4. Назавіце даследчыкаў Еўразіі.

5. Калі вуліцу ў вашым населеным пункце захочуць назваць імем аднаго з географіаў — даследчыкаў Еўразіі, за каго вы аддасце свой голас і чаму?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Вылічыце, у колькі разоў плошча самага вялікага мацерыка планеты большая за плошчу самага малага. Зрабіце выснову пра разнастайнасць іх прыроды. 2. Нанясіце на контурную карту мяжу паміж Еўропай і Азіяй. У якой частцы Еўропы знаходзіцца Беларусь? 3. Пазначце на контурнай карце лініямі Вялікі шаўковы шлях і шлях «з варагаў у грэкі». Ці праходзілі яны па тэрыторыі Беларусі? 4. Разлічыце па градуснай сетцы адлегласць у градусах і кіламетрах паміж крайнім заходнім і крайнім усходнім пунктамі мацерыка. Колькі часу вам спатрэбілася б, каб пераадолець гэтую адлегласць пешшу (сярэдня хуткасць пешахода 5 км/г)?

С. 46, 77

Клуб дыскусій. У Еўразіі, якая займае каля $\frac{1}{3}$ сушы, пражывае 60 % насельніцтва планеты. Як вы думаеце, чаму Еўразія — самы густанаселены мацярык Зямлі?

Клуб эрудытаў. Падрыхтуйце паведамленне пра жыццёвы шлях і навуковы ўнёсак аднаго з ураджэнцаў Беларусі, які вывучаў прыроду Еўразіі.

§ 29. Тэктанічная будова, рэльеф і карысныя выкапні Еўразіі

Успамінаем. Як склаўся геалагічны лёс суперкантынента Пангеі? ♦ Якія вылучаюць платформы на ўзросце і ў чым іх адрозненне?

Даведваемся. Пра платформы і складкаватыя паясы Еўразіі. ♦ Пра багацце кантынента карыснымі выкапнямі.

Разважаем. Чаму ў Еўразіі шмат «вышынных рэкардсменаў»?

1. Тэктанічная будова. Еўразія размяшчаецца ў межах некалькіх буйных і сярэдніх літасферных пліт. (Вызначце
Правообладатель Адукацыя і выхаванне